

Sovyetler Dönemi Azerbaycan Yazarlarının Epistolar Eserlerinde Türkiye

Aygün Bağırılı*

Giriş

Ayrı ayrı şahsiyetlerin, bazı aydınların epistolyar eserleri (hatıraları, günlükleri, mektupları, yol notları) bazen belirli bir dönemin sosyopolitik durumunu, hayat ve yaşam tarzını, tarihini ve sosyo-kültürel yaşamını anlatmak açısından çok önemli kaynak gibi dikkat çeker, hatta ciltlerce eserlerden, tarih kitaplarından da değerli kaynak olabilir. Sovyetler döneminde Komünist diktatörlüğünün iki kardeş devletin Azerbaycan ve Türkiye'nin arasına çektiği siyasi ve coğrafi sınırlar ziyaretlere, yoğun iletişime, edebi-kültürel, sosyoekonomik ilişkiye engel olsa da manevi-ahlaki köprüleri tamamen kırmış değildir. Bu manevi-ahlaki ilişkiler farklı aydınların, yazarların, şairlerin, ozanların içlerinde yaşattığı özlem dolu sevginin sayesinde korunmuştur.

İki kardeş milleti bağlayan tüm bağları koparmaya çalışan Sovyet İmparatorluğunun bizi milli değerlerimizden, manevi-tarihi köklerimizden ayırmak girişimi ve isteği sadece bu ilişkileri değil, hatta Türk kelimesini söylemeyi bile yasaklamıştır. Yüzlerce söz ve düşünce adamı “pantürkist”, “panislamist” damgasıyla itham edilerek repressiya kurbanı olmuş, “vatan haini” damgası ile vatandan sürgün edilmiştir. Türkiye-Azerbaycan arasındaki edebi-kültürel, siyasi ilişkilerde 30 yıldan fazla bir sürede soğuk bir münasebet olmuştur.

Uzun zaman ideolojik yasaklara, Komünist diktatörlüğüne karşı bazen doğrudan, bazen de dolayısı ile mücadele eden Sovyet dönemi Azerbaycan şair ve yazarlarının Türkiye ile ilgili hatıraları, sefer ve görüşleri üzerine notları günümüzde değerli evraklardır. Bu eserlerde olan bilgiler bize o dönemde Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi ve sosyo-kültürel durumu hakkında bilgiler veriyor, ayrıca zorla sınırlarla ayrılan Türkiye ve Azerbaycan'ın birbirine olan manevi bağlılığını, sevgisini yansıtıyor.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami Gencevi Adına Edebiyat Enstitüsü, Bakü/AZERBAYCAN, amz2005@rambler.ru ORCID: 0000-0001-9887-7713

Azerbaycan'ın özgür yazar ve şairlerinden olan Halil Rıza Ulutürk'ün, Anar'ın, İsmail Şihli'nin, Bahtiyar Vahapzade'nin, Mehmet İsmail'in epistolar mirası Sovyetler dönemi Türkiye-Azerbaycan kültürel ilişkilerinin en değerli kaynağı olarak kabul ediliyor.

Türkiye Azerbaycan Aydınlarının Epistolar İrsinde

Türkiyeli bilim adamı Seyfeddin Altaşlı Halil Rıza üzerine bir yazısında yazıyor: “1988 yılında henüz Sovyetler Birliği çökmeden önce Bakü’de yazar ve şair dostum Sabir Rüstemhanlı’nın mekanında Halil Rıza’yla konuşurken öyle sözler söyledi ki, şaşırmıştım. Rahmetli öylesine doluydu ki, duygularımı anlatmaya çalışırken kelimeler aciz kalıyordu. Ve söyledikleri de bir insanı ipe götürece kadar aşırıydı. O yıllarda Türkiye’den bir insanın Bakü’de olması adeta mucize olarak kabul ediliyordu. Misafiri olduğunuz insanlar için bundan daha büyük bahtiyarlık olamazdı dünyada. O vakitler Azerbaycan’da bulunmam, insanlardaki bu duyguları tasvir etmem çok zor. Türk vatandaşı olan bir kimseyi evinde misafir etmek her Azerbaycan Türkününün platonik aşkıydı. Halil Rıza ile karşılıklı oturup sohbet ederken, Türkiyeli bir kardeşiyle dertleşmenin verdiği hazza bakışlarındaki mutluluk halelerinden hissedip ona bu duyguları yaşatmada vesile olduğumdan dolayı sonsuz derecede mutlu olmuştum. Bu duyguları bize karşılıklı olarak tattırıldığı için de Yüce Tanrı’ya en derin samimiyetimle dua edip şükür etmiştim. Yüreğimde duyduğum mutluluğu ve sevinci çok istememe rağmen duvarların kulağı olur diye rahmetliye açıklamamıştım. Böylesine şahsiyetlere sahip Azerbaycan dün devlet kurmayı öğrettiği kimselere esir olamazdı, olmadı da. İnşallah bir gün gelir yüzünün diğer kısmı da güler ve büyük bir insanlık ayıbı tarihe karşı. O günün yolcuları ne mukaddes insanlardır ya Rab!”¹

Yazar “Türk vatandaşı olan bir kimseyi evinde misafir etmek her Azerbaycan Türkününün platonik aşkıydı” düşüncesinde aşırıya kaçmamıştı. Gerçekten o yıllarda Türkiye vatandaşı olan kimseyi sadece misafir etmek, onunla yakından görüşmek, sohbet etmek bir mutluluk, bir sevgi ve sevinç demektir. Dini bir, dili bir, ancak yıllardır ayrı yaşamaya mahkum edilmiş kardeşlerin görüşünü, o anın duygularını tahmin etmek zor değildir.

Azerbaycan'ın ünlü yazarı rahmetli İsmail Şihli bir makalesinde Halil Rıza'nın henüz 1960'lı yıllardaki mücadelesi hakkında yazıyor:

“1960'lı yıllarda gençler arasında garip tavırlar dikkat çekiyordu. Bir şeyler arıyor,

1 Halil Rıza Ulutürk, *Yaşamın Od Yurdu, Kardeş Türkiye*, Tehsil, Bakü, 2013, s. 10-11.

bekliyor ve bir şeyler için hazırlanır, bir şeyler söylemek istiyorlardı. Bazen denize gidip haftalarca yüzmek, kürek çekmek öğreniyorlardı. Nedenini sorduğumda ise bir gün lazım olur diyorlardı. Karlı, fırtınalı havalarda denize girer, buzlar üzerinde çıplak ayakla kaçarlardı. Birbirlerini kara gömerlerdi. Nedenini sorduğumda ise gülümseyerek “belki bir gün lazım olur”, diye cevap verirlerdi. Kendilerine eziyet verir, günlerce aç, susuz kalırlardı. Böyle zorluklarla karşılaşabiliriz derlerdi. Bir şey için hazırlandıkları belli idi. Halil Rıza da bunlardan biriydi. O da bu yolun yolcusuydu”².

İsmail Şıhlı, 60’lı yılların gençleri hazırlanıyordu -derken onların bir gün kendi amaçları, inançları, Türklük sevdası, Turan uğruna karşılaşacakları zorluklar için hazırlandıklarını kastediyordu. Nitekim Halil Rıza 1990 yılında arzuları uğruna Lefortovo zindanını “ziyaret etmeli” oldu, ömrünün 9 ayını demir parmaklıklar arasında yaşadı.

Azerbaycan yazarı Anar (Anar ünlü şair Resul Rıza’nın ve şaire Nigar Refibeyli’nin oğludur) çocukluk anılarının birinde yazıyor: Babam radyoda Türkiye dalgasını yakalayıp alçak sesle programları dinler, bittiğinde hemen dalgayı değiştir, akrebi ya Bakü’nün ya da Moskova’nın üzerine getirirdi. Bir keresinde babam programı dinledikten sonra dalgalarını değiştirmeyi unuttu, ben hemen yaklaşıp akrebin yerini değiştirdim. Bunu gören babam hüüzünle başımı okşadı, sen ne çabuk büyüdün dedi. O zaman Anar’ın on yaşı vardı. Endişenin nedeni her an eve “beklenmedik” misafirin gelebilmesi, şairin Türkiye’yi ne amaçla “dinlediği”ni sorabilmesi ve cezalar verebilmesiydi. Bu sadece Resul Rıza’nın evinde değil, o zaman birçok aydınların evinde yaşanan durum idi.

1964 yılından itibaren Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bilimsel-kültürel anlaşmalardan sonra ise Azerbaycan şairlerinin Türkiye’ye, Türk yazarlarının Azerbaycan’a ziyaretleri gerçekleşiyordu. 1964 yılında Azerbaycan yazarı Mehdi Hüseyin Türkiye’de ziyarette bulunmuş, aynı yıl “*Bir Ay ve Bir Gün*”³ adlı kitap yayımlanmış, tüm yol notlarını, yaptığı görüşmeleri, her görüşün oluşturduğu izlenimi ayrıntılı şekilde yazmış ve okuyucularla aktarmıştı. Belli ki Mehdi Hüseyin’in bu kitabı bir Sovyet temsilcisinin Türkiye’ye yaklaşımını ve bakışını, dönemin katı ideolojik izlerini gösterse de, burada bizim için önemli olan meseleler de yer alır. Yazar orada bulunan zaman Azerbaycan’da “Müsavat” ın, “Cumhuriyet” in çöküşünden 43 yıl geçmesine rağmen “Yeni İstanbul” gazetesinin hâlâ yürek acısıyla yazdığını gösteriyor.

2 Ulutürk, *age.*, s. 10.

3 Mehdi Hüseyin, *Bir Ay Bir Gün*, Azərneşr, Bakü, 1964.

1967 yılının Haziran ayında ise Aziz Nesin, Yaşar Kemal ve Melih Cevdet Anday Azerbaycan'da bulunuyorlar. Bu yazar ve şairlere eşlik eden Kılman İlkin sonraları “*Türk Yazarları Bakü’de*”⁴ adlı kitap yayınlar. Yaptıkları görüşmeleri, onların Azerbaycan’la ilgili izlenimlerini bu kitaptan öğrenmiş oluyoruz.

1968 yılında Resul Rıza, Nigar Refibeyli, İsmail Şihli, Süleyman Rüstem, Mesut Veliyev, Halil Rıza, Kasım Kasımzade gibi şair ve yazarlar Türkiye’ye giderler. Bu görüş iki kardeş ülkenin uzun yılların ayrılığından sonra etkileyici ve unutulmaz görüşü idi.

Nigar Refibeyli için Türkiye diğer yurttaşlarından farklı olarak özel bir değere sahipti çünkü onun 39 yıldır yüzünü görmediği kardeşi bu ülkede yaşıyordu. Bu görüşmeden ne kadar etkilense de onun ağlamaya izni yoktu. Bu görüşün diğer şahitleri yazıyorlar ki, Nigar Hanım biz İstanbul’a inerken duygulandı, hüznünlendi, fakat duygularını içinde boğdu, ağlamadı. Eşi Resul Rıza kendisini tutmasını rica etti. Biliyorlardı ki, dışarıdan onları kontrol ediyorlar.

Nigar Refibeyli bir yıl sonra ikinci kez Türkiye’ye gitmiş ve döndükten sonra “Elveda, Yakın Komşu” adlı geniş hacimli yazısında tarihi anıtlar, müzeler, camiler, onlar hakkındaki rivayetler, İstanbul’daki tiyatro sahneleri, “Gençlik ve Spor Bayramı”daki coşku, öğrenci gösterileri, adalara seyahati sırasında karşılaştığı maceralar, misafiri olduğu evlerdeki saygı ve sevgiden geniş bahsediyor. Görüştüğü şair ve yazarların yapıtları hakkında mutlaka kısa da olsa Azerbaycan okuyucusuna bilgi veriyor, sanki kendisi görüp tanıdığı Türkiye’yi yurttaşlarına tanıtmak, göstermek istiyordu. Birçoğunun rüyalarda, hayallerde gezip dolandığı İstanbul’u Nigar Hanım şöyle tarif ediyor:

İstanbul dünyanın güzel şehirlerinden biridir. Beş yüzden fazla camii ve sayısız minareleri ile bu şehir minareler ormanına benziyor. Muhteşem tarihî mimari eserleri olan bu camiler ve minareler İstanbul’u dünyanın diğer şehirlerinden farklı kılıyor, ona özel bir güzellik veriyor. Sinemalarda izlediğim Amerika şehirleri, New York, Washington ve başka şehirler, bence çok yüksek gökdelen binaları ile şehri gökyüzünden yoksun bırakmışlar. Bu gökdelen binaların arasındaki kuyu gibi sokaklar taş bir torbaya benziyor. Bu havasız şehirlerde yaşayanlar muhtemelen bu taş torbaların içerisinde sıkılırlar. İstanbul’un üstündeki gökyüzü temiz, mavi ve geniştir. Geceleri bu gökyüzü parlak yıldızlarla doluyor. Boğazın mavi sularında parıl parıl yanıyorlar.

4 Kılman İlkin, *Türk Yazarları Bakü’de*, Elm, Bakü, 2007.

İstanbul akşam ve sabah erkenden güzel olur. Leylak renkli duman icerisinden görünen camiayı ve minareler giderek dumandan sıyrılıp çıkıyor, ufuktan yükselen güneşin ışınları altında parlıyor, eski ve esrarlı bir alemde haber veriyorlar⁵.

Nigar Refibeyli Türkiye'nin sadece dış güzelliğini değil, insanlardan gördüğü hoşgörüyü de yüksek değerlendirir ve bu konuyla ilgili diyordu: “Her halkı başka halktan ayıran ortak bir nokta oluyor. Bana sorsalar ki, Türklerin bu özelliği nedir? Nezaketir - derim. Tatlı dilli, sevecen, uyumlu, misafirseven halk. Türkiye'ye geçen seneki ziyaretimizi İstanbul'dan başladık. İlk dikkatimi çeken şey nezaket oldu. Kaba bir söz, bir hareket, kötü bir davranış görmek mümkün değildi. Otellerde, barlarda kadın hizmetçiye rastlamadık. Burada hızlıca çalışan delikanlıların davranışları hoş, yüzleri gülerdir. Önce düşündüm ki, Avrupa ile teması olan, daha doğrusu bir kolu Asya'da, bir kolu Avrupa'da olan bu şehrin kültürlü ve hoş davranışı, hoşgörüsü Avrupa kültüründen gelen bir özelliktir. Fakat sonraları ülkenin içerisine giderek anladım ki, bu davranışın kaynağını halktır, köylerden, ilçelerden büyük şehirlere gelen bir kalitedir. Otelde çalışan delikanlıdan haber aldım: Ahmet, nerelisin? Erzincan'danım, hanımefendi. Yusuf, sen nerelisin? Erzurum'danım, hanımefendi”⁶.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Resul Rıza, Nigar Refibeyli, İsmail Şihli, Süleyman Rüstem, Mesut Veliyev 1968 yılının 14 Nisan'ından 21 Nisan'ına kadar Türkiye'de olurlar. İsmail Şihli'nin -İstanbul'u öğrenmeye nereden başlayalım? sorusuna misafirleri karşılamaya gelen Aziz Nesin “Tevfik Fikret'in” Aşiyân'ından başlayalım” cevabını veriyor. Halil Rıza yazıyor, sadece Tevfik Fikret'in değil, Abdülhak Hamit'in, Rıza Tevfik'in, Namık Kemal'in, Hüseyin Cavit'in, Mahmut Ekrem'in, Nigar Hanım ve diğer sanatçıların da hayatı ve yapıtlarına ait kaynakları koruyan “Aşiyân” dağlı dereli, çınarlı, minareli İstanbul'un en güzel parçasıdır. Halil Rıza vurguluyor, Tevfik Fikret'in vicdanı onu malikanesinin bulunduğu bu büyüğü güzelliğin içinden halkının dertlerini görmeye, onların tablosunu oluşturmaya mecbur etmiştir. Savaşlara, tartışmalara, haksızlıklara hayır söyleyen şair tüm insanlığı rahatsız eden konulara değinmiştir.

Halil Rıza kendi ajandasında Türkiye'de bulunduğu dönemde gördükleri tarihî anıtları, İstanbul'un Ankara'nın esrarengiz doğasını anlatır. Şairin ajandasında dikkat çeken ilginç bir bölümü dikkatinize sunmak isterdim: Mesut Alioğlu ve Kasım Kasımzade sokakta ayakkabı temizleyen bir çocuğa yaklaşp çizmelerini sildirmek istiyorlar.

5 Nigar Refibeyli, “Sağlıkla Kal Komşu! (Türkiye hatıraları)”, *Azerbaycan*, S. 4, 1970, s. 191

6 Nigar Refibeyli, “Sağlıkla Kal Komşu! (Türkiye hatıraları)”, *Azerbaycan*, S. 3, 1970, s. 147

- Yavrum, benim ayakkabımı temizler misin?

12-13 yaşındaki oğlum bir an durakladı, otobüse göz attı ve hızla karşılığımı verdi.

- Hayır, efendim. Türk çocuğu yabancıların çekmelerini silmez.

Oğlan silgi eşyalarını alıp onlardan uzaklaşır. Halil Rıza çocuğu çağırıp onunla sohbet ediyor, üçüncü sınıfta okuduğunu bilip ondan bir şiir söylemesini ister. Öğrenci Mehmet Akif'in "İstiklal" şiirini ezbere söyler. Halil Rıza ise cevabında Nazım Hikmet'ten söyler ve ilginç bir atışma oluşur. Bu küçük olay, Türk insanının, Türk erkeğinin bir şahsiyet olarak yetişmesinde eğitiminin büyük rolünün ispatıdır.

Çocuk yazarı Ali Semedli Türkiye izlenimlerini "Ben Bir Ceviz Ağacıyım Gülhane Parkı'nda" adlı yazısında okuyucularıyla bölüşür. Ali Semedli Seyid Battal Gazi'nin türbesi, "Yazılıkaya" anıtı, Çukurca Köyü'ndeki Frid Roma, Bizans anıtları hakkında, Bakü'ye çok benzeyen İzmir'den bahseder, görüşlerde bu sıcaklığı anlatır. Yazı böyle başlar:

Çocukluğumdan beri içimde bir Türkiye vardı. Masala benzer, rüyaya benzer, efsaneye benzer Türkiye. Bu masalı benim hassas dünyamda yaratan Türk Hüseyin olmuştu. Türk Hüseyin o zaman Cihan Savaşı yıllarından, Türk ordusundan ayrılarak Gökçay mahalında (ilçe) kalmış, artık yaşlanmış, yüce boylu, konur gözlü bir adamdı. Her zaman başında karagül derisinden papak (şapka) olurdu. Sırtında bir çaracı torbası, köyleri yazın kışın yaya olarak gezer dolanırdı. Onun her gelişi düğün bayram olurdu biz köy çocukları için. Sakızının, sancağının, iğnesi, düğmesi için çok kavga ederdik kendi aramızda. Her gece de bir evde misafir olurdu. Kimse ondan bir lokma ekmeğini esirgemezdi –her bir evde en sevgili misafir gibi ağırlandılar onu. Çok az konuşurdu, dertli birisine benzerdi. Dalıp giderdi: Gözü yolda kalanım var, -derdi. Güzel avazla Kur'an okumağı da vardı rahmetlinin. Hem de o dönem zorluklar olduğu için Kur'an'ı her evde okumazdı. Okuduğunda da kapı pencereyi kapatır, ihtiyat ederdi⁷.

İçimdeki Türkiye'yi bir de babamın çocukken, fısıltıyla Türk lehçesinde Tefvik Fikret'ten okuduğu mısralar oluşturmuştu.

Masalları, maniyi çok çok sevdim çocukluğumdan. Onları bana sevdiren bir ninem oldu, bir de on sekizinci yıl millet savaşından bizim toprağımızı kendine yurt edinmiş, yuva seçmiş İstanbullu Türk Hüseyin. Allah ona bin rahmet

7 Eli Semedli, "Ben Bir Ceviz Ağacıyım Gülhane Parkında: (Türkiye tecsüratları)", *Azerbaycan*, S. 12, 2000, s. 137

eylesin. Asla doymazdık Hüseyin Dede'nin masallarından, bulmacalarından, dedikodularından.

Çocukluğumda Çavuş Hüseyin dedemden çok işitmişim Ağrı Dağı ve onun başı karlı yüksek zirvesini. Belki de işte bu yüzden rüyalarımda sık sık görüyordum onu. Bu gelişimle fethettim Ağrı Dağı'nın zirvesini. Türkiye'ye vardktan ve onun sanat dehaları ile tanıştıktan sonra Ağrı Dağı'ndan da yüce zirvelerle karşılaştım bu diyarda. Anladım ki, bu topraklarda daha yüce ve fethedilmez zirveler varmış Ya Rabbi! Bu Mevlana noktasıymış, bu Yunus Emre noktasıymış, meğerse. Bu, Atatürk noktasıymış, meğerse. Sizlerden ayrılmak bir rüya, bir masal geliyor bana. Masalarda helalleşmek vardır, rüyalarda yok. Bırak bu görüşümüz bitmeyen tatlı rüya olsun. Ayrılmak istemem bu tatlı rüyadan. Bu rüyamın tatlılığından bir koşuk söyleyeyim sizlere.

Sizlerden ayrıldığımda bakışlarınızı,
Gülüşünüzü,
masallarınızı, koşuklarınızı,
Kendimle götürüleceğim.
Toprağınızdan bir avuç,
Suyunuzdan bir avuç
Kendimle götürüleceğim.
Sizi kalbimde ekeceğim,
Kalbimde size bir ev yapacağım,
Huzurunuzun, çocuklarınızın
Kollayacağım,
Nefes nefes,
Yaşamaya heves,
Yaşayacağım masallı dünyamda
Sizinle çift,
Ömrümü sizinle, masalarda
Vuracağım sona⁸.

8 Samedli, agm., s. 140

Mimar ve bilim adamı Cefer Kiyasi'ye de⁹ Sovyet döneminde Türkiye'de olmak nasip olmuş. O, Türkiye'de Orta Çağ'da Azerbaycanlı mimarların inşa ettikleri saraylar, anıtlar, mescidler, türbelerle ilgili edindiği bilgileri bize aktarır. Niksar'da Kırk Kızlar Türbesi'ni, Kemah'da Mengucuk Melik Kadı, halk arasında büyüklüğüne göre "Divler Sarmıcı" adlandırılan Konya-Beyşehir yolunun üstündeki sarnıç-sututarı, ünlü Mevlana Türbesi, Sivas ve Malatya'daki Ulu Cami, Amasya'da Turumtay Türbesi, Konya'da Sahip Ata Mescidi, Van Mescidi, XV. yüzyılın ikinci yarısında Hisn Kayfa'da yapılmış güzel biçimli türbe, başka bir Akkoyunlu anıtı- Ahlet'teki Emir Bayındır Türbesi'nin Azerbaycanlı ustalar tarafından inşa edildiğini söylüyor. Bu anıtların Azerbaycanlı ustalara özgü olduğunu hem Türk bilim adamlarının eserlerine, hem de kendi araştırmalarına dayanarak ispatdır.

O, Bursa'daki eski bir mimarî kompleksinin -Yeşil kompleksin de ustalarının Tebrizli ustalar olduğunu söylüyor. İlginç dekoru, renkleri, orijinal desenleri, oyma bezekleri ile dikkat çeken bu saray ve türbeler gösterir ki, ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin tarihi bin yıllara dayanır. Bu ilişkileri hiçbir rejim, hiçbir yönetim kötü yönde etkileyememiştir.

Ünlü edebiyat bilim adamı Yaşar Karayev, Türk halklarının edebiyatı, kültüründen bahsederken bundan bir "ilişki" düzeyinde konuşmayı uygun bilmez, Türk halklarının aynı tarihî coğrafi arazi ile birlikte ortak bir "manevi, edebî, estetik" mekanda yaşadıklarını, büyük bir mirasın oluşmasında aynı paya sahip olduklarının altını çizer. "Kültür ilişkileri burada daha çok genetik ilişkilerin devamı olarak yaşanmıştır. Onların hepsinin temelinde tek Türk esası, Türk ruhu ve unsuru, akraba etnik estetik program, kan ve gen hafızası, müşterek manevî değerler ve tarihsel bağlam durur"¹⁰.

Dünya bugün tek bir Avrupa evinden (federasyonu, devletleri) bahsetmektedir. "Asya", "Şark evi" ise bir fikir gibi şüirde henüz 10 asır bundan önce mevcut olmuştur. "Doğu evi"nin üyeleri askerî ve militarist ittifaklar kurmak için birleşmişler, vahit medeniyet ve maneviyat mekanı oluşturmak için birleşmişler¹¹.

Abbas Abdulla ilk kez 1984'te, daha sonra 1988'de Türkiye'de olur ve izlenimlerini okuyucularla bölüşür: Ben Türkiye'nin doğal servetlerinden, güzel şehir ve

9 Bkz. Cefer Kiyasi, "Türkiye Seferi", *Azerbaycan*, S. 12, 1982, s. 159-168.

10 Yaşar Karayev, *Tarih Yakından ve Uzaktan*, Elm, Bakü, 1996. s. 63.

11 Karayev, *age.*, s. 64.

köylerinden daha çok insanlarıyla, dünyanın eşrefi olan çocuklarıyla görüşmeye can atıyordum. Görüştüğüm insanlar arasında Türkiyeli ünlü şairlerle, sanat adamlarıyla birlikte, bir zamanlar Kafkasya'dan Doğu Anadolu'ya göç etmiş insanlarımızın evlatları, torunları da çoktu. Meslekleri, siyasi görüşleri farklı olan bu insanların hepsini Azerbaycan'a olan sonsuz sevgileri birleştirir¹².

Elçin, 1979 yılında Türkiye'de olmuş, döndükten sonra “Yakın, Uzak Türkiye” adlı büyük bir makale yazmıştır. Yazının adı da ilgi çekicidir. Yakın, ama yakın olduğu kadar uzak olan Türkiye. Yakın çünkü ruhu bir, duygusu bir, dili bir memleketdir. Uzak, çünkü arada sınırlar var, sınırlarda ise özlem var. Elçin bu yazısında bize yakın olan Türkiye'nin hem de uzakta kalan, karanlık olan taraflarına ışık tutuyor.

Yazar, yazının başında belirtiyor ki, o, Türkiye'nin zengin müzeleri, dünyaca ünlü tarihi anıtları, İstanbul'un, İzmir'in dillere destan olan yerlerini anlatmayacak. O daha ziyade ziyareti sırasında tanık olduğu sosyo-politik sorunlardan, Türklerin yaşam tarzından, edebî süreç hakkında gözlem ve düşüncelerinden bahsediyor. Yazar ayrıca Türkiye'de gazete ve dergicilik, yayıncılık işinin durumundan bahseder. O dönem Türk edebiyatını kendini ifade edebilen ve onaylatan, çeşitli sanatsal ve estetik renklere sahip çok yönlü bir edebiyat adlandırır. Sosyo-politik açıdan aktif Türk yazarları hep halkı savunmuşlar. Bu edebiyatı oluşturanlar sadece halkın kaderini düşünüyor, onun yaşamını edebî eserlere aktarıyor, hem de vatandaş olarak çalışıyorlardı. Elçin, Türk edebiyatını tek kelimeyle ifade etmek gerekirse “vicdanlı edebiyat” olarak nitelendirilirdi. O, Atatürk'ün de hep edebiyatın ona manevi desteğini hissettiğini söylüyordu. Elçin bu memuar yazısında ilginç bir konuya da değiniyor. Masalların, destanların, efsanelerin çocukların eğitimindeki rolü konusuna da değinir. Masal zamani geçmiştir, efsaneler kahramanlar yetiştiremez söyleyen bilim adamlarına itiraz eden Elçin, İzmir'den İstanbul'a giderken yolda rastladığı bir olayla cevap veriyor. “Müzaffer Arabul'la konuşuyorduk. Bu zaman çok duygusal bir kadın - Muza Pavlova:

Oraya bakın! - dedi. Bu ki Rafael'in Madonna'sıdır!

Otobüs durağının örtüsünün altındaki gölgelikde bir köylü kadın, - yirmi beş-yirmi altı yaşlarında, iri mavi gözlü, sarışın, genç bir Türk annesi gazete sererek yerde oturuyordu ve kucagında yatırmak istediği bir buçuk yaşındaki yavrusuna masal anlatıyordu:

Biri vardı, biri yoktu.

12 Abbas Abdulla, “Üç Görüş (Türkiye Görüşleri Hakkında)”, *Edebiyat Gazetesi*, (1989 – 10 Şubat).

Küçük çocuk gözlerini kırparak dikkatle annesinin büyük mavi gözlerine bakıyor ve dinliyordu. “Biri vardı, biri yoktu”. Bu sözler o küçük Türk yavrusuna sadece gizemli alemlerden haber vermiyordu, aslında, bu sözleri ona şanlı babaları, kahraman dedeleri söylüyordu ve bu babalar, dedeler ele bil ki, yeniden özlerini büyütüyordu.

“Biri vardı, biri yoktu”... Bu kelimeler o küçük Türk yavrusuna sadece güzel ve temiz annesini sevdirmiyordu, aslında bu sözlerle tüm Türkiye’yi ona sevdirmiyordu. Aslında Türkiye kendi çocuğunu büyütüyordu”¹³.

Sovyetler döneminde Azerbaycan’la daha çok bağlı olan Türk şairi Nazım Hikmet’tir. Nazım Hikmet kaynakların verdiği bilgiye göre değişik yıllarda 9 kez Azerbaycan’da olmuştur. Onun her gelişi Azerbaycan’da büyük coşku ve sevgi ile karşılanmıştır. İnsanlarla dolu salonlar onun şiirlerini, özledikleri Türkçesini alkışlarla karşılardı. Nazım Hikmet hakkında “*Kerem Gibi*” romanını yazan Anar, Nazım’a olan sevginin nedeni hakkında şöyle yazıyor: “O yıllarda Nazım, Türkiye’de bir çoğu için “Moskova’nın Adamı”, “Türk Düşmanı” olarak algılandı da, Azerbaycanlılar için Türkiye’nin, Türklüğün, Türk dilinin sembolüydü. Nazım’ı bitip tükenmeyen alkışlarla karşılayan Bakü salonlarındaki dinleyiciler, onun şahsında bir komünizm propagandacısını değil, bize uzun yıllar hasretini çektiğimiz Türkiye’nin kokusunu, ruhunu getiren, canımız kadar yakın olan Türk diliyle konuşan, ölümsüz şiirlerini Türkçe okuyan bir TÜRK şairini alkışlıyordu. O yıllarda Sovyetler Birliği’nin Türk bölgelerinde özellikle Azerbaycan’da hiç kimse Türklük ruhunu, Türklük şuurunu Nazım Hikmet kadar yükseltmemişdir. TÜRK sözü, Azerbaycan’da halkımızın, dilimizin adı gibi yasaklandı; Türkiye ile tarih, edebiyat, folklor, gelenek ve görenek birliğimiz üzerine her hangi bir fikrin söylenilmesinin cinayet sayıldığı; Bizi bağlayan tüm iplerin kopartıldığı; Türkiye sevgisi veya Türkiye’de akrabalarının olduğunu söyleyenlerin katledildiği hukuk, Nazım Hikmet geniş katımlı toplantılarda şöyle diyordu: Ben Türküm, siz de Türksünüz, ruhumuz, geleneklerimiz bir, halklarımız, dillerimiz kardeşir”¹⁴

Düşünüyorum ki, Nazım Hikmet’e olan saygı ve sevginin nedenini bunun gibi anlatacak söz bulmak zor. Nazım Hikmet o yıllarda Azerbaycan için Türkiye’nin tam kendisiydi. Öyle bir Azerbaycanlı yazar ve şair bulamayız ki, o Türkiye’de olunca Gülhane Parkı’na gitmesin, ceviz ağacı aramasın. O ağacı bulanlar ondan bir yaprak kopararak Nazım’dan hatıra olarak kitabının arasında saklardı.

13 Elçin, “Yakın, Uzak Türkiye”, *Azerbaycan*, S. 6, 1980, s. 113.

14 Kerem gibi. www.kitabxana.net.

Sonuç

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki edebi ilişkilerde kırk yıllık bir dönemde katı ideolojik yasaklar olsa da iki devlet-tek milletin ruhsal, manevi yakınlığını tamamen yıkamamışlar. Bazı aydınların içindeki ışık, özlem, hicran karışık seveda bizi yeniden kavuşturdu. Yavuz Akpınar, Orhan Şaik Gökyay, Aydın Hatipoğlu, Abbas Zamanov, Hamit Araslı ve diğer yüzlerce aydının sayesinde devletlerimiz arasında edebî kültürel ilişkiler kırılmadı, aksine Sovyet totaliter rejiminin baskılarına rağmen gelişerek güçlendi.

Azerbaycanlı yazarların gezi izlenimlerini, Türk aydınları ile yazışmalarını bir kitap, bir toplu halinde yayınlamak hem XX. yüzyılın 60-80'li yıllar Türkiye'sinin sosyo-kültürel durumunu belirlemek, hem de Azerbaycan-Türkiye arasındaki ilişkileri izlemek açısından önem arz etmektedir.

Kaynaklar

- Abdulla, Abbas, “Üç Görüş (Türkiye Görüşleri Hakkında)”, *Edebiyat Gazetesi*, 1989 – 10 şubat).
- Elçin, “Yakın, Uzak Türkiye”, *Azerbaycan*, S. 6, (1980), s. 99-160.
- Hüseyn, Mehdi, *Bir Ay Bir Gün*, Azərneşr, Bakü, 1964.
- İlkin, Kılman, *Türk Yazıçıları Bakü’de*, Elm, Bakü, 2007.
- Karayev, Yaşar, *Tarih Yakından ve Uzaktan*, Elm, Bakü, 1996.
- Kerem kibi. www.kitabxana.net.
- Kiyasi, Cefer, “Türkiye Seferi”, *Azerbaycan*, S. 12, (1982), s. 159-168.
- Refibeyli, Nigar, “Sağlıkla Kal Komşu! (Türkiye hatıraları)”, *Azerbaycan*, S. 3, (1970), s. 146-166
- Refibeyli, Nigar, “Sağlıkla Kal Komşu! (Türkiye hatıraları)”, *Azerbaycan* S. 4 (1970), s. 191-208.
- Semedli, Eli, “Ben Bir Ceviz Ağacıyım Gülhane Parkında (Türkiye teessüratları)”, *Azerbaycan*, S. 12, (2000), s. 137-156.
- Ulutürk, Halil Rıza, *Yaşasın Od Yurdu, Kardeş Türkiye*, Tehsil, Bakü, 2013.